

АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З ПІДРЯДНИМИ АППОЗИТИВНИМИ

У статті йдеться про актуальне членування складнопідрядних речень з підрядними аппозитивними, пов'язане з особливостями їх структурно-семантичної організації, та досліджується специфіка розгортання у них комунікативної напруги

Ключові слова: складнопідрядне речення з підрядним аппозитивним; актуальне членування; тема; рема; комунікативна напруга

Сучасний стан лінгвістичних розвідок характеризується спрямованістю уваги мовознавців до проблеми функціонування мовних систем. Значних успіхів досягнуто у вивченні питань, пов'язаних з природою речення та його конститuentів. Об'єктом дослідження сьогодні є не лише окремі рівні структури речення, а й їхня взаємодія у різних типах дискурсу. Особливої уваги у цьому відношенні заслуговують складнопідрядні речення з підрядними аппозитивними (далі – СПРАП), дослідженням яких займаються російські та вітчизняні мовознавці: Р. Н. Жаворонкова, Т. Г. Потапова, Л. П. Нехорошкова, К. К. Захаренко, І. Р. Пулеха, Ю. Є. Мішина, М. В. Корнилов та інші.

Поряд з вивченням формально-граматичного й семантико-синтаксичного аспектів структури речення, працями багатьох вчених утверджується думка про важливу роль його комунікативної організації, котра, за переконанням дослідників, піддається системному опису та встановленню певних закономірностей.

Визнання комунікативної структури речення лінгвістичним об'єктом є важливим кроком у розумінні можливостей суб'єктивного представлення об'єктивного фрагменту дійсності. Експлікує ж комунікативну структуру речення його актуальне членування (далі – АЧ), що, згідно В. Матезіуса, “з'ясовує спосіб включення речення у предметний контекст, на базі якого воно виникає” [8; стор. 27]. А отже, стає все очевиднішим, наскільки значимими є для лінгвістики перспективи повороту до вивчення смислової та прагматичної цінності мовної одиниці.

Складне речення (далі – СР) як динамічна структура [10; стор. 8-9] є у сучасній лінгвістиці одним з найбільш актуальних та пріоритетних наукових об'єктів. Це уможливує розгляд його як одиниці комунікативного синтаксису, котра, не розпадаючись на окремі висловлення, залишається єдиним комунікативним утворенням й відображає, за М. С. Поспеловим, “складну думку мовця, що виражає взаємозалежність явищ реальної дійсності” [8; стор. 146].

Недостатньо вивченим, однак, залишається питання АЧ СПРАП, розв'язання якого уможливить розуміння специфіки розподілу в них комунікативного навантаження та сприятиме полегшенню “декодування” їхнього змісту реципієнтом.

Метою запропонованої статті є встановлення особливостей АЧ СПРАП й специфіки розгортання у них комунікативної напруги.

Завдання статті:

- дослідити структурні й семантичні особливості СПРАП;
- встановити, які характеристики впливають на закономірності побудови тема-рематичних відношень між головною та підрядною частинами;
- визначити специфіку розгортання й зняття у них комунікативної напруги.

СР є структурно-семантичною єдністю щонайменше двох предикативних центрів, кожен з яких представляє певну елементарну ситуацію. Складнопідрядне ж речення є синтаксичною одиницею, в якій, принаймні, одна з ланок знаходиться на рівні підпорядкування. Особливим видом такої конструкції є СПРАП, іманентною ознакою якого вважається відносна структурна й семантична завершеність підпорядковуючої ланки. Підрядна ж, з огляду на зазначене, є у структурі СР непередбачуваною та необов'язковою.

СПРАП є цілісною структурною єдністю. Підрядна частина таких конструкцій має яскраво виражений анафоричний зв'язок із певним елементом чи цілим складом головної, що знаходить експліцитний вияв у вживанні сполучникового слова. Такий з'єднувальний (сполучниковий) елемент (що його знаходимо в ініціальній позиції підрядної ланки) виступає не лише

компонентом структури речення, а й граматикалізованим елементом контексту, зв'язком текстового рівня.

Незважаючи на приєднувальний характер зв'язку підрядного речення, на думку більшості дослідників, розрив такої структури є неможливим. Це постає очевидним насамперед у комунікативно-прагматичному відношенні: будь-який вид СПР характеризується єдністю мети висловлювання. Більше того, підтримуємо думку К. Г. Агабекян, котра, зокрема, вважає, що СПРАП є найбільш інформативними у граматичному відношенні синтаксичними одиницями [9; стор. 8].

Необов'язковість семантичного зв'язку безпосередніх конститuentів СПРАП й водночас неможливість структурного роз'єднання відношень виокремлює досліджувані синтаксичні цілі на загальному тлі інших типів СПР й викликає значний інтерес дослідників.

З комунікативної точки зору основне завдання підрядної предикативної одиниці полягає у наданні додаткового змісту, "насиченні" речення актуальною інформацією, конкретизації положень, зазначених у головній частині. У більшості випадків АП реалізує інформативну функцію з домінантним значенням приєднування незапланованої інформації, яка конкретизується в таких пропозиціональних значеннях: додаткової інформації, уточнення, гіпотези, висновку, причини, наслідку, протиставлення й перелічення.

Пропозиціональне значення додаткової інформації є здебільшого заглибленням у внутрішній світ персонажа з метою подання більш вичерпної характеристики (1) або ж певним узагальненням змісту головного речення (2): (1a) Yet he was never able to play without a feeling of indifference to games, *which he carefully concealed.* (Arthur Hailey) або (1b) He wore no hat, *which made him look younger than his thirty-one years.* (Arthur Hailey) (2) In that way he could know the patient, discuss symptoms, and hear the radiologist's opinion, *all of which added to his knowledge and aided diagnosis.* (Arthur Hailey)

У прикладі 2 показовим є сполучниковий спосіб, що виступає у якості з'єднувального елемента предикативних одиниць. Входячи до розряду

означальних займенників, *all* володіє абсолютним значенням. Однак у структурі підрядного він виступає не стільки лексичним елементом узагальнення семантики перерахованих у головній частині одиниць, скільки ремоідентифікатором, який сигналізує про введення найбільш інформативно значимої інформації у структуру висловлення. Ініціальна позиція займенника вказує на наявність подальшого розвитку думки, тому для “дешифрування” її і постпозитивного відносного займенника *which* важливим є наступний контекст, а не попередній (тобто зміст підрядної ланки).

Наведемо інший приклад узагальненого значення, що його передає підрядна частина: (3) “... I’d have liked to have you for a sweetheart, or a wife, or my mother or my sister – *anything that a woman can be to a man. ...*” (*Willa Cather*) У цьому реченні займенник *anything*, маючи за диференційну сему лексичного значення ідею абсолютності (й, на відміну від попереднього прикладу, виступаючи лексичним елементом узагальнення семантики перерахованих одиниць), не постає, однак, сигналізатором інформативного центру висловлення на першому рівні АЧ. У цьому СПР він виконує лише функцію граматиалізованого елемента, що відсилає читача до попереднього контексту (підпорядковуючої ланки).

Як бачимо, у наведених вище прикладах, котрі містять абсолютизатори у якості сполучникових слів, підрядні ланки (що в обох випадках передають семантичне значення узагальнення) є носіями різного ступеня комунікативного динамізму. Якщо у першому прикладі найбільш інформативно значимим елементом синтаксичної конструкції є постпозитивне підрядне речення (основна інтенція автора полягає в донесенні до читача думки про те, що референт (особа, про яку йдеться) є кваліфікованим спеціалістом і це є запорукою одужання хворого), то у другому – актуальну інформацію передає головна частина СПР, котра розкриває прагнення мовця стати близькою людиною для героїні; ким саме – неважливо.

Прояснення відмінностей комунікативної організації наведених вище конструкцій з АП, уведеним сполучником абсолютної семантики, видається

можливим через врахування “структурного й актуального наповнення” підрядних ланок. У першому випадку можна говорити про накладання (у межах цілого СПРАП) двох структур, у результаті якого спостерігаємо поєднання у їх спільному члені (*all of which* (що видається можливим замінити на одиночний сполучник *which*) двох структурних функцій: “суміщення теми другої частини з іменним компонентом рематичного складу першої” [11; стор. 186]. За такою темою (підрядного речення) слідує координативно ускладнена рема (термін Н. О. Слюсарєвої [11; стор. 168]) (*added <...> and aided*). У другому ж прикладі тему підрядної ланки супроводжує додаткова предикативна одиниця (введена сполучником *that*) із власною тема-рематичною структурою – двовершинна рема. Остання реалізується у приєднанні до сполучникового слова з семантикою узагальнення (займенника *anything*) додатку у вигляді розгорнутої тема-рематичної структури.

А отже, якщо у прикладі 2 перша предикативна одиниця є двовершинною темою (містить власну тема-рематичну структуру), інформативний зміст якої розкривається в узагальнюючій (з відтінком наслідку) підрядній ланці, то приклад 3 можна розглядати як конструкцію з двома поєднаними повними тема-рематичними структурами, у другій ланці якої виділяємо двовершинну рему.

Схожим за структурною й комунікативною організацією є наступне СПР: (4) *There seemed nothing to say, nothing that would matter now. (Arthur Hailey)* Це біпредикативна синтаксична одиниця, в ініціальнойній позиції підрядної частини якої знаходимо лексичний повтор (який на думку І. Р. Вихованця є лексико-граматичним актуалізатором). Що стосується першої предикативної одиниці, то наявність у ній другої рематичної частини є обов’язковою (пор. *There seemed to be much to say*). Такий випадок, услід за Н. О. Слюсарєвою, визначаємо як двовершинну рему [11; стор. 170]. Абсолютизатор негативної семантики – займенниковий сполучник *nothing*, постає темою підрядної частини та, як і у прикладі 3, не виконує функціонального прийому заміщення компоненту

рематичного складу головної частини, а разом з ремою утворює додаткову тема-рематичну структуру, що приєднується до першої у якості уточнювача.

Як бачимо, залежно від лексичного наповнення речення та умов контексту, сполучник може виступати засобом утворення різних моделей АЧ. Якщо у прикладі 3 він є лише граматикалізованим елементом контексту, основне завдання якого – поєднати у межах цілого СПР дві повні тема-рематичні структури, то у прикладі 2 цей засіб виступає конструктивним елементом комунікативної організації СР, виконуючи функцію теми підрядної ланки (з одночасним суміщенням функції компоненту рематичного складу головного речення). Це також зумовлює тема-рематичну структуру досліджуваних синтаксичних одиниць на другому рівні АЧ: головне речення другого прикладу містить двовершинну тему, тоді як у підрядній частині третього знаходимо двовершинну рему.

Окрім уточнення й узагальнення, на семантичне значення аппозитивності можуть нашаровуватися й додаткові, типові для інших СПР, смисли, як-от: умови (5), часу (6), ознаки об'єкта (7) чи способу дії (8), причини (9), наслідку (10), протиставлення (11) й перелічення (12).

(5) “I suppose so, darling”, said Mor, “*if I get elected. ...*” (*Iris Murdoch*) (6) “You’ll enjoy it *when you are there.*” (*Iris Murdoch*) (7) Donald was their son, *who was now in the Sixth Form at St Bride’s.* (*Iris Murdoch*) (8) They looked at him gratefully, *though no one moved.* (*Arthur Hailey*) (9) There seemed nothing to say, *nothing that would matter now.* (*Arthur Hailey*) (10) A year ago O’Donnell had been elected president of the hospital’s medical board, *which made him the senior practitioner at Three Counties.* (*Arthur Hailey*) (11) By the normal reckonings I should have come to starvation and ruin, *which I never did.* (*Muriel Spark*) (12) So there were only ten, after all, *which made a cozy, comfortable number.* (*Kate Chopin*)

Утворюючи асоціативний ланцюжок приєднання додаткової інформації (у межах вже заданої – уточнення чи узагальнення), такі конструкції володіють широкими можливостями художньої виразності: вони здатні передавати тонкі смислові й експресивно-стилістичні відтінки значень.

“У складному реченні на тема-рематичні структури кожної його відносно самостійної частини накладається загальний контур втілення комунікативної інтенції мовця. Цей контур включає додаткові категорії <...>, реалізовані у категоріях інформативного навантаження, що розподілене за ступенем ієрархічної залежності” [11; стор. 170]. Кожна ланка такої складної синтаксичної конструкції є комунікативним мікрополем, що разом з рештою ланок утворює макрополе напруги цілого речення. Остання постає тим чинником, що “цементує окремі ланки у моноліт” [11; стор. 171]. Як зазначає Н. О. Слюсарева, “у складному <...> реченні <...> принцип поля напруги постає ведучим й, очевидно, головним конститууючим принципом, який протиставляє складне речення сукупності простих, що передають аналогічний (або тотожний) зміст” [11; стор. 172-173]. Саме тому досліджувані у статті синтаксичні конструкції, незважаючи на непередбачуваний та необов’язковий зв’язок їх підрядної ланки, розглядаються нами як такі, що об’єднані інтенцією мовця в одне комунікативне ціле.

“Поле напруги утворюється наростанням комунікативної значимості від теми до реми, а для складного речення, тобто у межах макрополя, – від макротеми до макрореми <...>” [11; стор. 172]. У біпредикативних СПРАП вичленовуються два основних компоненти: вихідний момент висловлення та комунікативний центр. Яскравіше аналіз напруги СПР простежується у поліпредикативних конструкціях.

Розглянемо наступний приклад з погляду розгортання й зняття у ньому комунікативної напруги: (13) *A taxi had been ordered to take them to the station, an expense which Mor disliked, but which Nan’s colossal quantity of luggage seemed to make inevitable. (Iris Murdoch)*, де у межах макротеми, тобто першої ланки, міститься мікрополе з власною тема-рематичною організацією; друге мікрополе складається з двох аппозитивних підрядних (на останнє нашаровується додаткове семантичне значення протиставлення), кожне з яких всередині має свою структуру, а разом вони утворюють макрорему. Однак у межах першого підрядного (*an expense which Mor disliked*) напруга отримує лише часткове

вирішення, а її повне зняття спостерігаємо лише у поєднанні цієї ланки з підрядним наступного ярусу (*but which Nan's colossal quantity of luggage seemed to make inevitable*).

Цікавим є й наступне СПРАП: (14) *She had been sulky and short-tempered all the morning (1), in spite of being promised lunch at the Royal Festival Hall (2), something which usually pleased her very much (3). (Iris Murdoch)*, яке у структурному плані складається з трьох частин. На відміну від попереднього прикладу (13), це СР розглядаємо як синтагматично незалежну конструкцію, що є поєднанням двох повних тема-рематичних структур, на які накладаються відношення комунікативного ядра (центра) та уточнювача. Так, АП є уточнювачем, що містить додаткову інформацію, головне ж речення (будучи, у свою чергу, поєднанням двох ситуацій) – це найбільш інформативно значимий компонент висловлення (комунікативне ядро). Друга ж частина речення (перехідна конструкція, котра не містить предикативного центру, однак є носієм актуальної інформації), отримує важливе значення з погляду розгортання комунікативної напруги у структурі цілого СПР. Остання рухається у напрямку від головного речення до перехідної конструкції, в межах якої напруга отримує лише часткове вирішення зі зняттям у загальній дузі основної напруги макрополя (а саме в АП).

З огляду на зазначене вище, доходимо висновку, що СПРАП є ієрархічно організованими синтаксичними одиницями, що, завдяки комунікативній інтенції мовця, становлять цілісну комунікативну структуру. Усі ланки такої структури утворюють поле комунікативної напруги, розгортання якої відбувається від макротемі до макроремі. Як показують приклади, у макротемі, що містить мікрополе з власною тема-рематичною організацією, напруга отримує лише часткове вирішення, а її повне зняття відбувається лише у макроремі – останньому мікрополі СПР.

Подальші дослідження актуального членування СПРАП уможливають розгляд СПР з кількома підрядними, одне з яких має значення аппозитивності, а також вплив нашарування семантичних значень інших структурних ланок на

особливості появи смислу та комунікативну організацію складних синтаксичних цілих.

Список використаної літератури

1. Жаворонкова Р. Н. Структурно-семантические типы английских конструкций с аппозитивными придаточными : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 “Германские языки” / Р. Н. Жаворонкова. – М., 1978. – 26 с.
2. Потапова Т. Г. Синтаксическая синонимия аппозитивных конструкций в современном английском языке : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 “Германские языки” / Т. Г. Потапова. – М., 1985. – 25 с.
3. Нехорошкова Л. П. Пространственные и временные аппозитивные конструкции в современном английском языке : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 “Германские языки” / Л. П. Нехорошкова. – М., 1989. – 16 с.
4. Захаренко Е. К. Структурно-семантические типы аппозитивов и их функционирование в современном английском языке : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 “Германские языки” / Е. К. Захаренко. – М., 1998. – 24 с.
5. Пулеха И. Р. Приложение в современном английском языке : структура, семантика, просодия : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 “Германские языки” / И. Р. Пулеха. – М., 1999. – 186 с.
6. Мишина Ю. Е. Приложение в английском языке: структура, семантика, просодия : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 “Германские языки” / Ю. Е. Мишина. – Самара, 2007. – 22 с.
7. Корнилов Н. В. Вопрос об аппозитивных сочетаниях в истории русской грамматической мысли : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.01 “Русский язык” / Н. В. Корнилов. – Иваново, 2010. – 21 с.
8. Абашина В. Н. Вопросы коммуникативно-прагматического описания сложного предложения в русском языке: аспект актуального членения / В. Н. Абашина. – Львов: Издательский центр ЛНУ им. И. Франко, 2006. – 344 с.
9. Агабекян К. Г. Структурно-семантические особенности аппозитивных конструкций в современном английском языке : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / К. Г. Агабекян. – Ереван, 2008. – 19 с.
10. Белошапкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке: Некоторые вопросы теории / В. А. Белошапкова. – М.: Просвещение, 1967. – 160 с.
11. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н. А. Слюсарева. – М.: Наука, 1981. – 206 с.

Перелік ілюстративних джерел

1. Cather Willa. My Antonia. [Електронний ресурс] / Willa Cather. – Режим доступу: [//www.fullbooks.com/My-Antonia.html](http://www.fullbooks.com/My-Antonia.html)
2. Chopin Kate. The Awakening. [Електронний ресурс] / Kate Chopin. – Режим доступу: [//englishtips.org/index.php?newsid=1150793541](http://englishtips.org/index.php?newsid=1150793541)
3. Hailey Arthur. The Final Diagnosis. – М.: Iris-press, 2006. – 352 p.
4. Murdoch Iris. The Sandcastle. [Електронний ресурс] / Iris Murdoch. – Режим доступу: [//fileshunt.com/files/4642179/synapse+audio+toxic/rapidshare.php?file=iris%20murdoch%20sandcastle](http://fileshunt.com/files/4642179/synapse+audio+toxic/rapidshare.php?file=iris%20murdoch%20sandcastle)
5. Spark Muriel. Portobello Road. – М.: Progress Publishers, 1976. – 292 p.

FUNCTIONAL PERSPECTIVE OF COMPLEX SENTENCES WITH APPOSITIVE CLAUSES

The article deals with the functional perspective of appositive complex sentences connected with peculiarities of their structural and semantic organization, and the specific character of communicative meaning distribution in them

Key words: appositive complex sentence; functional sentence perspective; theme; rheme; communicative meaning